अध्याय 9: कृतं प्रतिकृतं भूयादेष धर्मः सनातनः

विषय-सूची

21 प्रश्नावली · 57 प्रश्न

प्रश्नावली 1	अधः प्रदत्तप्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत-	7 प्रश्न
प्रश्नावली 2	पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत-	7 प्रश्न
प्रश्नावली 3	अधस्तात् दत्तानि वाक्यानि केन कं प्रति उक्तानि इति निर्दिशत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली 4	रेखाङ्कितपदेषु सन्धिं विभज्य सन्धिनाम लिखत- (यथा-न चैतावत् । च + एतावत् — वृद्धिसन्धिः)	10 प्रश्न
प्रश्नावली 5	पर्यायवाचि पदानां मेलनं कुरुत- (यथा-पिता – जनकः)	1 प्रश्न
प्रश्नावली 6	अधोलिखितानां पदानां विपरीतार्थक शब्दान् लिखत- (यथा- पीवरः – कृशः)	1 प्रश्न
प्रश्नावली 7	मञ्जूषातः समुचितं विशेषणपदं चित्वा लिखत- (मञ्जूषा: क्षत्रियाणी, शकटपूरं, प्रतिवेशी, खरदंष्ट्रः, जठरस्थः, कौन्तेयः, पीवरौ ; यथा- पीवरौ बाहू)	1 प्रश्न
प्रश्नावली 8	समस्तपदानि लिखत- (यथा— मृष्टम् अन्नं = मृष्टान्नम्)	6 प्रश्न
प्रश्नावली 9	अधोलिखितवाक्यानाम् उचितभावैः सह सम्मेलनं कुरुत- (यथा- प्रभूतमुपस्थितं मे भोजनम् – हर्षः)	1 प्रश्न
प्रश्नावली 10	वाच्यपरिवर्तनं कुरुत- कर्मवाच्यम् → कर्तृवाच्यम् (यथा – भवत्या प्रतिश्रुतम् – भवती प्रतिश्रुतवती)	1 प्रश्न
प्रश्नावली पठन-1	पठितावबोधनम् — गद्यांश 1 (कुन्ती-भीमसंवादः प्रतिश्रुतं मया प्रतिवेशिने ब्राह्मणाय)	3 प्रश्न
प्रश्नावली पठन-2	पठितावबोधनम् — गद्यांश 2 (युधिष्ठिरादि-संवादः प्रभूतमुपस्थितं मे भोजनम्)	3 प्रश्न
प्रश्नावली पठन-3	पठितावबोधनम् — गद्यांश 3 (युधिष्ठिर-भीम-अर्जुनसंवादः भीमस्य प्रेषणम्)	3 प्रश्न
प्रश्नावली पठन-4	पठितावबोधनम् — गद्यांश 4 (भीम-बकसंवादः एवं मल्लयुद्धम्)	3 प्रश्न
प्रश्नावली पठन-5	अधोलिखितवाक्येषु स्थूलाक्षरपदानि आश्रित्य प्रश्न-निर्माणं कुरुत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली अन्वयः	अधोलिखितश्लोकानाम् अन्वयः मञ्जूषायाः सहायतया कुरुत-	3 प्रश्न
प्रश्नावली पठन-सन्धि	सन्धिविच्छेदं कुरुत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली पठन-कर्तृक्रिया	अधोलिखितवाक्येषु कर्तृपदं क्रियापदं च चिनुत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली पठन-विशेषण	अधोलिखितेषु वाक्येषु विशेषण-विशेष्यं च चिनुत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली पठन-पर्याय	पर्यायवाचि पदानां मेलनं कुरुत-	1 प्रश्न
प्रश्नावली पठन-कथाक्रम	अधोलिखितानि वाक्यानि कथाक्रमानुसारं पुनः लिखत-	1 प्रश्न

प्रश्नावली 1 — अधः प्रदत्तप्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत-

प्रश्न 1

(क) भीमस्य जननी का?

हल

भीमसेनस्य माता कुन्ती आसीत्।

उत्तर: कुन्ती

प्रश्न 2

(ख) कुन्त्या निश्चितं कः न समर्थयति?

हल

युधिष्ठिरः भीमस्य प्रेषणविषयकं कुन्त्याः निश्चयं न समर्थयति।

उत्तर: युधिष्ठिरः

प्रश्न 3

(ग) पाण्डवानाम् उपकर्ता कः?

हल

आतिथ्यप्रदानेन ब्राह्मणः पाण्डवानाम् उपकर्ता आसीत्।

उत्तर: ब्राह्मणः

प्रश्न 4

(घ) कं चिन्तयन् दुर्योधनः निद्रां न लभते?

हल

भीमं चिन्तयन् दुर्योधनः निद्रां न लभते।

उत्तर: भीमम्

प्रश्न 5

(ङ) पाण्डवाः कुत्र निवसन्ति स्म?

हल

पाण्डवाः एकचक्रनगरे निवसन्ति स्म।

उत्तर: एकचक्रनगरे

प्रश्न 6

(च) भरतवंशप्रदीपः कः?

हल

युधिष्ठिरः भरतवंशप्रदीपः कथ्यते।

उत्तर: युधिष्ठिरः

प्रश्न 7

(छ) कः भृशं परिदेवयते?

हल

एकपुत्रः तपस्वी ब्राह्मणः भृशं परिदेवयते।

उत्तर: ब्राह्मणः

प्रश्नावली 2 — पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत-

प्रश्न 1

(क) "भैक्षप्रदानेन ....." इति श्लोकानुसारं सनातनः धर्मः कः?

हल

श्लोकानुसारम् उपकारस्य प्रत्युपकारः एव सनातनः धर्मः।

उत्तर: कृतं प्रतिकृतं भूयात् एषः सनातनः धर्मः।

प्रश्न 2

(ख) बकनामा दैत्यः कुत्र वसति?

हल

बकनामा दैत्यः एकचक्रपुरस्य समीपस्थे पर्वते वसति।

उत्तर: बकनामा दैत्यः एकचक्रपुरस्य अदूरवर्तीनि पर्वते वसति।

प्रश्न 3

(ग) कुन्ती किं प्रतिश्रुतवती?

हल

कुन्ती स्वपुत्रेषु एकं बकासुरस्य समीपं प्रेषयितुम् प्रतिश्रुतवती।

उत्तर: कुन्ती स्वपुत्रेषु एकं बकासुरस्य समीपं प्रेषयामि इति प्रतिश्रुतवती।

प्रश्न 4

(घ) भीमस्य अग्रजः कः?

हल

युधिष्ठिरः भीमस्य ज्येष्ठभ्राता (अग्रजः) अस्ति।

उत्तर: युधिष्ठिरः भीमस्य अग्रजः अस्ति।

प्रश्न 5

(ङ) का प्रत्यादेशं न अर्हति?

हल

मातुः आज्ञा प्रत्यादेशम् (अवज्ञाम्) न अर्हति।

उत्तर: मातुः आज्ञा प्रत्यादेशं न अर्हति।

प्रश्न 6

(च) पौराः बकासुराय कथं बलिम् आहरन्ति?

हल

पौराः पर्यायक्रमेण (बारी-बारीन) बकासुराय बलिम् आहरन्ति।

उत्तर: पौराः बकासुराय पर्यायक्रमेण बलिम् आहरन्ति।

प्रश्न 7

(छ) क्षत्रियाणां धर्मः कः?

हल

जनानां रक्षणम् एव क्षत्रियाणां धर्मः।

उत्तर: नररक्षणं नाम भूमिपालानां क्षत्रियाणां धर्मः अस्ति।

प्रश्नावली 3 — अधस्तात् दत्तानि वाक्यानि केन कं प्रति उक्तानि इति निर्दिशत-

प्रश्न 1

केन / कया — कं / कां प्रति उक्तानि (वाक्यानां वक्ता श्रोता च निर्दिशत)।

हल

१. भीमेन – युधिष्ठिरम्
२. भीमेन – अर्जुनम्
३. भीमेन – कुन्तीम्
४. सहदेवेन – भीमम्
५. युधिष्ठिरेण – कुन्तीम्
६. बकासुरेण – भीमम्

उत्तर: १. भीमेन – युधिष्ठिरम् २. भीमेन – अर्जुनम् ३. भीमेन – कुन्तीम् ४. सहदेवेन – भीमम् ५. युधिष्ठिरेण – कुन्तीम् ६. बकासुरेण – भीमम्

प्रश्नावली 4 — रेखाङ्कितपदेषु सन्धिं विभज्य सन्धिनाम लिखत- (यथा-न चैतावत् । च + एतावत् — वृद्धिसन्धिः)

प्रश्न 1

(क) सम्यगनुष्ठितम्।

हल

सम्यक् + अनुष्ठितम्

उत्तर: सम्यक् + अनुष्ठितम् — व्यञ्जन (जश्त्व) सन्धिः

प्रश्न 2

(ख) पुरस्यादूरवर्तिनि पर्वते वसति बकनामा दैत्यः।

हल

पुरस्य + अदूरवर्तिनि

उत्तर: पुरस्य + अदूरवर्तिनि — दीर्घ (स्वर) सन्धिः

प्रश्न 3

(ग) श्रुतं तस्य दुरात्मनो वृत्तम्।

हल

दुरात्मनः + वृत्तम्

उत्तर: दुरात्मनः + वृत्तम् — विसर्ग (उत्व) सन्धिः

प्रश्न 4

(घ) भोज्यसमाहारे मानुषोऽपि तस्मै प्रेषयितव्यः।

हल

मानुषः + अपि

उत्तर: मानुषः + अपि — विसर्ग (उत्व) सन्धिः

प्रश्न 5

(ङ) मातः! नास्त्यत्र किमप्यनुशोचितव्यम्।

हल

न + अस्ति + अत्र

उत्तर: न + अस्ति + अत्र — दीर्घ (स्वर) एवं यण् सन्धिः

प्रश्न 6

(च) क्षत्रियाण्या यदुचितं तदनुष्ठितम्।

हल

यत् + उचितम्

उत्तर: यत् + उचितम् — व्यञ्जन (जश्त्व) सन्धिः

प्रश्न 7

(छ) स खल्वेकपुत्रस्तपस्वी भृशं परिदेवयते।

हल

पुत्रः + तपस्वी

उत्तर: पुत्रः + तपस्वी — विसर्ग (सत्व) सन्धिः

प्रश्न 8

(ज) कथं नु त्वया सङ्कल्पितम्।

हल

सम् + कल्पितम्

उत्तर: सम् + कल्पितम् — व्यञ्जन (परसवर्ण/अनुस्वार) सन्धिः

प्रश्न 9

(झ) धर्मसङ्ग्रहोऽत्र द्रष्टव्यः।

हल

धर्मसङ्ग्रहः + अत्र

उत्तर: धर्मसङ्ग्रहः + अत्र — विसर्ग (उत्व) सन्धिः

प्रश्न 10

(ञ) मानुषभोजी स राक्षस इति श्रूयते।

हल

सः + राक्षसः

उत्तर: सः + राक्षसः — विसर्ग सन्धिः

प्रश्नावली 5 — पर्यायवाचि पदानां मेलनं कुरुत- (यथा-पिता – जनकः)

प्रश्न 1

(क) आयोधनम् (ख) विप्रः (ग) असुरः (घ) अम्ब (ङ) हुताशनः — एतेषां पर्यायपदैः सह मेलनं कुरुत।

हल

(क) आयोधनम् – युद्धम्
(ख) विप्रः – ब्राह्मणः
(ग) असुरः – दैत्यः
(घ) अम्ब – जननी
(ङ) हुताशनः – अग्निः

उत्तर: (क) आयोधनम् – युद्धम् (ख) विप्रः – ब्राह्मणः (ग) असुरः – दैत्यः (घ) अम्ब – जननी (ङ) हुताशनः – अग्निः

प्रश्नावली 6 — अधोलिखितानां पदानां विपरीतार्थक शब्दान् लिखत- (यथा- पीवरः – कृशः)

प्रश्न 1

(क) उपकृतः (ख) अग्रजस्य (ग) उचितम् (घ) हर्षः — एतेषां विपरीतार्थकपदानि लिखत।

हल

(क) उपकृतः – अपकृतः
(ख) अग्रजस्य – अनुजस्य
(ग) उचितम् – अनुचितम्
(घ) हर्षः – दुःखम् / शोकः

उत्तर: (क) उपकृतः – अपकृतः (ख) अग्रजस्य – अनुजस्य (ग) उचितम् – अनुचितम् (घ) हर्षः – दुःखम् / शोकः

प्रश्नावली 7 — मञ्जूषातः समुचितं विशेषणपदं चित्वा लिखत- (मञ्जूषा: क्षत्रियाणी, शकटपूरं, प्रतिवेशी, खरदंष्ट्रः, जठरस्थः, कौन्तेयः, पीवरौ ; यथा- पीवरौ बाहू)

प्रश्न 1

(क) ..... मृष्टान्नम् (ख) ..... ब्राह्मणः (ग) ..... मृगाधिपः (घ) ..... भीमः (ङ) ..... कुन्ती (च) ..... हुताशनः

हल

(क) शकटपूरम् मृष्टान्नम्
(ख) प्रतिवेशी ब्राह्मणः
(ग) खरदंष्ट्रः मृगाधिपः
(घ) कौन्तेयः भीमः
(ङ) क्षत्रियाणी कुन्ती
(च) जठरस्थः हुताशनः

उत्तर: (क) शकटपूरम् (ख) प्रतिवेशी (ग) खरदंष्ट्रः (घ) कौन्तेयः (ङ) क्षत्रियाणी (च) जठरस्थः

प्रश्नावली 8 — समस्तपदानि लिखत- (यथा— मृष्टम् अन्नं = मृष्टान्नम्)

प्रश्न 1

(क) वीरस्य भुजयोः बलम् आश्रित्य वयं सुखं शेमहे।

हल

भुजयोः बलम् = भुजबलम् (षष्ठीतत्पुरुषः)

उत्तर: भुजबलम्

प्रश्न 2

(ख) भवता धर्माणां सङ्ग्रहः द्रष्टव्यः।

हल

धर्माणां सङ्ग्रहः = धर्मसङ्ग्रहः (षष्ठीतत्पुरुषः)

उत्तर: धर्मसङ्ग्रहः

प्रश्न 3

(ग) नहि मातुः आज्ञा प्रत्यादेशमर्हति।

हल

मातुः आज्ञा = मात्राज्ञा (षष्ठीतत्पुरुषः)

उत्तर: मात्राज्ञा

प्रश्न 4

(घ) धनुः धरति इति अहम् अनुगमिष्यामि।

हल

धनुः धरति (यः सः) = धनुर्धरः (उपपदतत्पुरुषः)

उत्तर: धनुर्धरः

प्रश्न 5

(ङ) नहि खरदंष्ट्रः मृगाणाम् अधिपः सहायमपेक्षते।

हल

मृगाणाम् अधिपः = मृगाधिपः (षष्ठीतत्पुरुषः)

उत्तर: मृगाधिपः

प्रश्न 6

(च) अस्य पुरस्य न दूरे वर्तते पर्वते वसति बकनामा दैत्यः।

हल

न दूरे वर्तते इति = अदूरवर्ती (नञ्तत्पुरुषः)

उत्तर: अदूरवर्ती

प्रश्नावली 9 — अधोलिखितवाक्यानाम् उचितभावैः सह सम्मेलनं कुरुत- (यथा- प्रभूतमुपस्थितं मे भोजनम् – हर्षः)

प्रश्न 1

(क) धनुर्धरोऽहमनुगमिष्यामि। (ख) भीमस्य प्रेषणं कथं नु त्वया सङ्कल्पितम्? (ग) अपि हस्तद्वयेन भोक्ष्यसे? (घ) हनिष्यामि तं दुरात्मानम्। (ङ) स खल्वेकपुत्रस्तपस्वी भृशं परिदेवयते। (च) मानुषापसद, परिवेषय मे भोजनम्। — एतेषां वाक्यानां भावैः सह मेलनं कुरुत।

हल

(क) धनुर्धरोऽहमनुगमिष्यामि। – अधिकारः
(ख) भीमस्य प्रेषणं कथं नु त्वया सङ्कल्पितम्? – धैर्यम्
(ग) अपि हस्तद्वयेन भोक्ष्यसे? – निराशा
(घ) हनिष्यामि तं दुरात्मानम्। – ओजः
(ङ) स खल्वेकपुत्रस्तपस्वी भृशं परिदेवयते। – निराशा
(च) मानुषापसद, परिवेषय मे भोजनम्। – ग्लानिः

उत्तर: (क) अधिकारः (ख) धैर्यम् (ग) निराशा (घ) ओजः (ङ) निराशा (च) ग्लानिः

प्रश्नावली 10 — वाच्यपरिवर्तनं कुरुत- कर्मवाच्यम् → कर्तृवाच्यम् (यथा – भवत्या प्रतिश्रुतम् – भवती प्रतिश्रुतवती)

प्रश्न 1

(क) क्षत्रियाण्या अनुष्ठितम्। (ख) भवत्या सज्जीक्रियताम्। (ग) भवत्या उपक्षिप्तम्। (घ) त्वया सङ्कल्पितम्। (ङ) भवता धर्मसङ्ग्रहः द्रष्टव्यः। (च) मानुषापसद, परिवेषय मे भोजनम्। — एतानि कर्तृवाच्ये परिवर्तयत।

हल

कर्मवाच्यात् कर्तृवाच्ये कर्तुः प्रथमा विभक्तिः, क्रियापदस्य च कर्तृ-अनुसारी रूपं भवति।

(घ) त्वया सङ्कल्पितम् → त्वं सङ्कल्पितवान्।

(ङ) भवता धर्मसङ्ग्रहः द्रष्टव्यः → भवान् धर्मसङ्ग्रहं पश्येत्।

(च) कर्तृवाच्ये – पौरजनैः मानुषः प्रेषयितव्यः (इति कर्मवाच्यरूपम् अपि दीयते)।

उत्तर: (क) क्षत्रियाणी अनुष्ठितवती। (ख) भवती सज्जीकरोतु। (ग) भवती उपक्षिप्तवती। (घ) त्वं सङ्कल्पितवान्। (ङ) भवान् धर्मसङ्ग्रहं पश्येत्। (च) पौरजनैः मानुषः प्रेषयितव्यः।

प्रश्नावली पठन-1 — पठितावबोधनम् — गद्यांश 1 (कुन्ती-भीमसंवादः: प्रतिश्रुतं मया प्रतिवेशिने ब्राह्मणाय)

प्रश्न 1

I. एकपदेन उत्तरत- पर्वते कः वसति? / कुन्ती केन सह प्रविशति? / पौराः कस्मै बलिम् आहरन्ति? / प्रभाते श्वः कस्य पर्यायः?

हल

पर्वते कः वसति? – बकासुरः
कुन्ती केन सह प्रविशति? – भीमसेनेन
पौराः कस्मै बलिम् आहरन्ति? – बकासुराय
प्रभाते श्वः कस्य पर्यायः? – विप्रस्य परिवारः

उत्तर: बकासुरः; भीमसेनेन; बकासुराय; विप्रस्य परिवारः

प्रश्न 2

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत- मानुषभोजी कः? / कुन्ती किं प्रतिश्रुतवती?

हल

मानुषभोजी बकः (बकासुरः) अस्ति।
'मत्पुत्रेषु कोऽपि प्रेषयिष्यते' इति कुन्ती प्रतिश्रुतवती।

उत्तर: मानुषभोजी बकः अस्ति। 'मत्पुत्रेषु कोऽपि प्रेषयिष्यते' इति कुन्ती प्रतिश्रुतवती।

प्रश्न 3

III. यथानिर्देशम् उत्तरत- (i) 'शोचति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्? (क) बालकस्य (ख) पिता (ग) तस्माद् (घ) भीमः (ii) 'नागरिका' इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्? (क) पौराः (ख) पर्यायः (ग) मानुषः (घ) विप्रस्य (iii) 'मानुषः अपि तस्मै' — अत्र 'तस्मै' कस्मै प्रयुक्तम्? (क) भीमाय (ख) विप्राय (ग) बकाय (घ) बालकाय

हल

(i) 'शोचति' इति क्रियायाः कर्ता 'पिता' अस्ति।
(ii) 'नागरिकाः' इत्यर्थे 'पौराः' इति पदं प्रयुक्तम्।
(iii) 'तस्मै' इति सर्वनाम 'बकाय' (बकासुराय) प्रयुक्तम्।

उत्तर: (i) (ख) पिता (ii) (क) पौराः (iii) (ग) बकाय

प्रश्नावली पठन-2 — पठितावबोधनम् — गद्यांश 2 (युधिष्ठिरादि-संवादः: प्रभूतमुपस्थितं मे भोजनम्)

प्रश्न 1

I. एकपदेन उत्तरत- कस्य ओष्ठौ स्फुरतः? / आयोधनं केन सह भविष्यति? / हर्षेण उत्फुल्लाक्षः कः? / भोजनप्रियः कः?

हल

कस्य ओष्ठौ स्फुरतः? – भीमस्य
आयोधनं केन सह भविष्यति? – बकासुरेण
हर्षेण उत्फुल्लाक्षः कः? – भीमः
भोजनप्रियः कः? – भीमः

उत्तर: भीमस्य; बकासुरेण; भीमः; भीमः

प्रश्न 2

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत- कस्य बाहू स्फुरतः? / 'अपि हस्तद्वयेन भोक्ष्यसे' इति कः कं प्रति कथयति?

हल

भीमस्य बाहू स्फुरतः।
'अपि हस्तद्वयेन भोक्ष्यसे' इति सहदेवः भीमं प्रति कथयति।

उत्तर: भीमस्य बाहू स्फुरतः। 'अपि हस्तद्वयेन भोक्ष्यसे' इति सहदेवः भीमं प्रति कथयति।

प्रश्न 3

III. यथानिर्देशम् उत्तरत- (i) 'अनुजस्य' इत्यस्य विलोमपदं किम्? (क) अग्रजस्य (ख) स्फुरतः (ग) औदरिकस्य (घ) वत्स (ii) 'प्रभूतम् उपस्थितं मे भोजनम्' अत्र 'मे' कस्मै प्रयुक्तम्? (क) अर्जुनाय (ख) सहदेवाय (ग) भीमाय (घ) विप्राय (iii) 'युद्धम्' इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्? (क) आयोधनम् (ख) पतितं (ग) स्थितम् (घ) उपक्षिप्तम्

हल

(i) 'अनुजस्य' इत्यस्य विलोमः 'अग्रजस्य'।
(ii) 'मे' इति सर्वनाम 'भीमाय' प्रयुक्तम्।
(iii) 'युद्धम्' इत्यर्थे 'आयोधनम्' इति पदं प्रयुक्तम्।

उत्तर: (i) (क) अग्रजस्य (ii) (ग) भीमाय (iii) (क) आयोधनम्

प्रश्नावली पठन-3 — पठितावबोधनम् — गद्यांश 3 (युधिष्ठिर-भीम-अर्जुनसंवादः: भीमस्य प्रेषणम्)

प्रश्न 1

I. एकपदेन उत्तरत- धनुर्धरः कः? / कः भृशं परिदेवयते? / भीमं चिन्तयन् कः निद्रां न लभते? / कुन्त्या कस्य प्रेषणं सङ्कल्पितम्?

हल

धनुर्धरः कः? – अर्जुनः
कः भृशं परिदेवयते? – तपस्वी (ब्राह्मणः)
भीमं चिन्तयन् कः निद्रां न लभते? – दुर्योधनः
कुन्त्या कस्य प्रेषणं सङ्कल्पितम्? – भीमस्य

उत्तर: अर्जुनः; तपस्वी; दुर्योधनः; भीमस्य

प्रश्न 2

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत- कः सहायं न अपेक्षते? / सः राक्षसः कीदृशः अस्ति?

हल

खरदंष्ट्रः मृगाधिपः (सिंहः) सहायं न अपेक्षते।
सः राक्षसः बलवान् मानुषभोजी च अस्ति।

उत्तर: खरदंष्ट्रः मृगाधिपः सहायं न अपेक्षते। सः राक्षसः बलवान् मानुषभोजी च अस्ति।

प्रश्न 3

III. यथानिर्देशम् उत्तरत- (i) 'अनुगमिष्यामि' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्? (क) अहम् (ख) त्वम् (ग) भीमः (घ) अर्जुनः (ii) 'खरदंष्ट्रः' इति पदस्य विशेष्यपदं किम्? (क) भीमः (ख) मृगः (ग) मृगाधिपः (घ) बकः (iii) 'अवज्ञा' इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्? (क) मैवम् (ख) विशङ्कया (ग) प्रत्यादेश (घ) प्रेषणं

हल

(i) 'अनुगमिष्यामि' इति क्रियायाः कर्ता 'अहम्' अस्ति।
(ii) 'खरदंष्ट्रः' इति विशेषणस्य विशेष्यम् 'मृगाधिपः'।
(iii) 'अवज्ञा' इत्यर्थे 'प्रत्यादेश' इति पदं प्रयुक्तम्।

उत्तर: (i) (क) अहम् (ii) (ग) मृगाधिपः (iii) (ग) प्रत्यादेश

प्रश्नावली पठन-4 — पठितावबोधनम् — गद्यांश 4 (भीम-बकसंवादः एवं मल्लयुद्धम्)

प्रश्न 1

I. एकपदेन उत्तरत- भीमसेनः कस्य हन्ता आसीत्? / बकस्य मित्रं कः? / हतः कः पतति? / हिडिम्बस्य निषूदकः कः?

हल

भीमसेनः कस्य हन्ता आसीत्? – हिडिम्बस्य
बकस्य मित्रं कः? – हिडिम्बः
हतः कः पतति? – बकः
हिडिम्बस्य निषूदकः कः? – भीमः

उत्तर: हिडिम्बस्य; हिडिम्बः; बकः; भीमः

प्रश्न 2

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत- भीमः केषां रक्षकः अस्ति? / मल्लयुद्धं कयोः मध्ये प्रवर्तते?

हल

भीमः साधुलोकानां रक्षकः अस्ति।
भीमस्य बकस्य च मध्ये मल्लयुद्धं प्रवर्तते।

उत्तर: भीमः साधुलोकानां रक्षकः अस्ति। भीमस्य बकस्य च मध्ये मल्लयुद्धं प्रवर्तते।

प्रश्न 3

III. यथानिर्देशम् उत्तरत- (i) 'मित्र' इति पदस्य विलोमपदं किम्? (क) रिपुः (ख) वाचाट (ग) डिम्भ (घ) वत्स (ii) 'प्रलापकः' इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम्? (क) मुष्टिः (ख) दर्पम् (ग) भागदेव (घ) वाचाट (iii) 'श्लाघनीयोऽसि मे रिपुः' अत्र 'मे' कस्मै प्रयुक्तम्? (क) भीमाय (ख) बकाय (ग) भीमसेनः (घ) बकासुरः

हल

(i) 'मित्र' इत्यस्य विलोमः 'रिपुः'।
(ii) 'प्रलापकः' इत्यर्थे 'वाचाट' इति पदं प्रयुक्तम्।
(iii) एतत् वाक्यं बकेन उक्तम्, अतः 'मे' इति 'बकाय' प्रयुक्तम्।

उत्तर: (i) (क) रिपुः (ii) (घ) वाचाट (iii) (ख) बकाय

प्रश्नावली पठन-5 — अधोलिखितवाक्येषु स्थूलाक्षरपदानि आश्रित्य प्रश्न-निर्माणं कुरुत-

प्रश्न 1

(क) बालकस्य पिता शोचति। (ख) पाण्डवानां माता कुन्ती रोदनकारणं पृच्छति। (ग) नगरवासी स्वेच्छया असुरस्य भक्ष्यं भवेत्। (घ) पाण्डवाः एकचक्रनगरे निवसन्ति। (ङ) कुन्ती भीमसेनेन सह प्रविशति। (च) श्वः प्रभाते विप्रस्य पर्यायः अस्ति। (छ) सः राक्षसः मानुषभोजी श्रूयते। (ज) पौराः बकाय पर्यायक्रमेण बलिम् आहरन्ति। (झ) युधिष्ठिरादयः प्रविशन्ति। (ञ) श्रोत्रियः प्रतिवेशी प्रत्युपकारम् अर्हति।

हल

(क) कस्य पिता शोचति?
(ख) केषां माता कुन्ती रोदनकारणं पृच्छति?
(ग) कः स्वेच्छया असुरस्य भक्ष्यं भवेत्?
(घ) पाण्डवाः कुत्र निवसन्ति?
(ङ) कुन्ती केन सह प्रविशति?
(च) कदा विप्रस्य पर्यायः अस्ति?
(छ) सः राक्षसः कीदृशः श्रूयते?
(ज) के बकाय पर्यायक्रमेण बलिम् आहरन्ति?
(झ) के प्रविशन्ति?
(ञ) कीदृशः प्रतिवेशी प्रत्युपकारम् अर्हति?

उत्तर: (क) कस्य पिता शोचति? (ख) केषां माता कुन्ती रोदनकारणं पृच्छति? (ग) कः स्वेच्छया असुरस्य भक्ष्यं भवेत्? (घ) पाण्डवाः कुत्र निवसन्ति? (ङ) कुन्ती केन सह प्रविशति? (च) कदा विप्रस्य पर्यायः अस्ति? (छ) सः राक्षसः कीदृशः श्रूयते? (ज) के बकाय पर्यायक्रमेण बलिम् आहरन्ति? (झ) के प्रविशन्ति? (ञ) कीदृशः प्रतिवेशी प्रत्युपकारम् अर्हति?

प्रश्नावली अन्वयः — अधोलिखितश्लोकानाम् अन्वयः मञ्जूषायाः सहायतया कुरुत-

प्रश्न 1

(क) भैक्षप्रदानेन चिरं परैरुपकृता वयम्। कृतं प्रतिकृतं भूयादेष धर्मः सनातनः॥ — अन्वयः: वयं .....(i)..... परैः भैक्षप्रदानेन .....(ii).....। कृतं .....(iii)..... भूयात्, एषः .....(iv)..... धर्मः।

हल

श्लोकस्य आशयः — ब्राह्मणेन भैक्षप्रदानेन दीर्घकालं यावत् वयम् उपकृताः, अतः तस्य प्रत्युपकारः कर्तव्यः; एषः एव सनातनः धर्मः।

उत्तर: (i) चिरं (ii) उपकृता (iii) प्रतिकृतं (iv) सनातनः

प्रश्न 2

(ख) इमौ हि पीवरौ बाहू सहायौ सहजौ मम। बकं विध्वंसयिष्यामि सिंहः क्षुद्रमृगं यथा॥ — अन्वयः: हि इमौ .....(i)..... बाहू मम सहायौ .....(ii).....। विध्वंसयिष्यामि .....(iii)..... सिंहः क्षुद्रमृगं .....(iv).....।

हल

श्लोकस्य आशयः — भीमः कथयति यत् एतौ स्थूलौ (बलिष्ठौ) भुजौ एव मम सहजौ सहायकौ; यथा सिंहः क्षुद्रमृगं हन्ति तथा अहं बकं विध्वंसयिष्यामि।

उत्तर: (i) पीवरौ (ii) सहजौ (iii) बकं (iv) यथा

प्रश्न 3

(ग) रक्षिता साधुलोकानां वरिष्ठो बाहुशालिनाम्। निषूदको हिडिम्बस्य मृत्युश्चास्मि भवादृशाम्॥ — अन्वयः: साधुलोकानां ..... (i)..... बाहुशालिनां .....(ii)..... हिडिम्बस्य .....(iii)..... भवादृशां च .....(iv)..... अस्मि।

हल

श्लोकस्य आशयः — भीमः स्वपरिचयं ददाति — अहं सज्जनानां रक्षकः, बलशालिनां श्रेष्ठः, हिडिम्बस्य संहारकः, भवादृशानां (त्वत्सदृशानां राक्षसानां) मृत्युः अस्मि।

उत्तर: (i) रक्षिता (ii) वरिष्ठो (iii) निषूदकः (iv) मृत्युः

प्रश्नावली पठन-सन्धि — सन्धिविच्छेदं कुरुत-

प्रश्न 1

(क) ममैव (ख) कौन्तेयोऽस्मि (ग) किञ्चित् (घ) सम्यगनुष्ठितम् (ङ) भवत्यस्य (च) कोऽपि (छ) तस्यैव (ज) प्रत्युपकारः (झ) प्रेषयामीति (ञ) चेति — एतेषां सन्धिविच्छेदं कुरुत।

हल

(क) मम + एव
(ख) कौन्तेयः + अस्मि
(ग) किम् + चित्
(घ) सम्यक् + अनुष्ठितम्
(ङ) भवति + अस्य
(च) कः + अपि
(छ) तस्य + एव
(ज) प्रति + उपकारः
(झ) प्रेषयामि + इति
(ञ) च + इति

उत्तर: (क) मम + एव (ख) कौन्तेयः + अस्मि (ग) किम् + चित् (घ) सम्यक् + अनुष्ठितम् (ङ) भवति + अस्य (च) कः + अपि (छ) तस्य + एव (ज) प्रति + उपकारः (झ) प्रेषयामि + इति (ञ) च + इति

प्रश्नावली पठन-कर्तृक्रिया — अधोलिखितवाक्येषु कर्तृपदं क्रियापदं च चिनुत-

प्रश्न 1

वाक्येषु कर्तृपदं क्रियापदं च चिनुत (कर्तृपदम् – क्रियापदम्)।

हल

(क) भीमः – प्रस्थितः
(ख) बकः – पतति
(ग) दुर्योधनः – लभते
(घ) कुन्ती – प्रविशति
(ङ) पौराः – आहरन्ति
(च) कुन्ती – कृतवती

उत्तर: (क) भीमः – प्रस्थितः (ख) बकः – पतति (ग) दुर्योधनः – लभते (घ) कुन्ती – प्रविशति (ङ) पौराः – आहरन्ति (च) कुन्ती – कृतवती

प्रश्नावली पठन-विशेषण — अधोलिखितेषु वाक्येषु विशेषण-विशेष्यं च चिनुत-

प्रश्न 1

वाक्येषु विशेषणं विशेष्यं च चिनुत (विशेषणम् – विशेष्यम्)।

हल

(क) प्रसिद्धौ – ग्रन्थौ
(ख) बहवः – ग्रन्थाः
(ग) शोकाकुलेन – परिवारेण
(घ) मानुषभोजी – राक्षसः
(ङ) धनुर्धरः – अहम्
(च) राक्षसध्वंसी – भीमः

उत्तर: (क) प्रसिद्धौ – ग्रन्थौ (ख) बहवः – ग्रन्थाः (ग) शोकाकुलेन – परिवारेण (घ) मानुषभोजी – राक्षसः (ङ) धनुर्धरः – अहम् (च) राक्षसध्वंसी – भीमः

प्रश्नावली पठन-पर्याय — पर्यायवाचि पदानां मेलनं कुरुत-

प्रश्न 1

(क) स्वादिष्टम् अन्नम् (ख) आकर्णय (ग) पीवरौ (घ) निषूदकः (ङ) अभिहितम् (च) परिदेवयते (छ) पौराः (ज) औदरिकः (झ) प्रतिश्रुतम् (ञ) प्रत्यादेशं — एतेषां पर्यायपदैः सह मेलनं कुरुत।

हल

(क) स्वादिष्टम् अन्नम् – मृष्टान्नम्
(ख) आकर्णय – शृणु
(ग) पीवरौ – स्थूलौ
(घ) निषूदकः – विनाशकः
(ङ) अभिहितम् – उक्तम्
(च) परिदेवयते – विलपति
(छ) पौराः – नागरिकाः
(ज) औदरिकः – भोजनप्रियः
(झ) प्रतिश्रुतम् – प्रतिज्ञातम्
(ञ) प्रत्यादेशं – अवज्ञा

उत्तर: (क) मृष्टान्नम् (ख) शृणु (ग) स्थूलौ (घ) विनाशकः (ङ) उक्तम् (च) विलपति (छ) नागरिकाः (ज) भोजनप्रियः (झ) प्रतिज्ञातम् (ञ) अवज्ञा

प्रश्नावली पठन-कथाक्रम — अधोलिखितानि वाक्यानि कथाक्रमानुसारं पुनः लिखत-

प्रश्न 1

दत्तानि वाक्यानि कथाक्रमानुसारं (कथायाः घटनाक्रमानुसारं) पुनः लिखत।

हल

(ग) पाण्डवाः एकचक्रनगरे कस्यचित् ब्राह्मणस्य गृहे निवसन्ति।
(ङ) गृहस्वामिनः गृहे रोदनध्वनिं श्रुत्वा तत्र गता पाण्डवानां माता कुन्ती रोदनकारणं पृच्छति।
(छ) ततः शोकाकुलेन परिवारेण सा ज्ञापिता।
(ज) यत् एकचक्रनगरवासिनां नातिदूरस्थितेन बकनामा असुरेण सह सन्धिः अस्ति।
(घ) सन्धिनियमानुसारं प्रतिदिनं कश्चित् नगरवासी स्वेच्छया असुरस्य भक्ष्यं भवेत्।
(च) तद्दिने पर्यायेण तस्यैव ब्राह्मणपरिवारस्य बलिदानस्य वारः आसीत्।
(ख) स्वपुत्रेषु एकं बकासुरस्य समीपं प्रेषयामि इति कुन्ती प्रतिज्ञां कृतवती।
(क) मृष्टान्न-भाण्डसहितः बकासुरस्य समीपं गन्तुम् उद्युक्तः भवति।

उत्तर: (ग) → (ङ) → (छ) → (ज) → (घ) → (च) → (ख) → (क)